

УДК 803.0–561.71:801.542.2:800.3

ПРАГМАСЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЗІСТАВНОГО ПАРАТАКСИСУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто структуру, семантику й прагматику зіставного паратаксисту сучасної німецької мови. Виокремлено інтегральні та диференційні компоненти зіставлення, серед яких релевантними є суб'єкт, об'єкт, час, місце, афірмативність / негативність. Проаналізовано механізми семантико-прагматичної модифікації зіставних відношень, рушійною силою яких є контактування в одній паратактичній формі різних іллокутивних сил – констативних, квеситивних, директивних. Доведено, що глибинна семантика зіставного паратаксисту базується на певних каузальних імплікаціях, а сама зіставна конструкція може спеціалізуватися на вираженні або ідеї актуалізації, або ідеї генералізації знання, наявного в епістемічному світі мовця.

Ключові слова: паратаксист, зіставність, диференційний / інтегральний компонент зіставлення, фокус зіставлення, імплікація, мовленнєвий акт.

Об'єктом аналізу цієї розвідки є зіставне складносурядне речення (паратаксист) у сучасній німецькій мові, а предметом – прагмасемантичні властивості, що актуалізуються на тлі його особливої структурної організації, яка може набувати як симетричного, так і асиметричного характеру. Тим самим метою роботи виступає прагмасемантичний опис складносурядних конструкцій зіставної семантики.

Зіставні відношення досить добре вивчені у славистиці [Николаева 1997; Падучева 1997; Levin 1975; Fougeron 1995], але не знайшли належного місця в германістиці хоча б тому, що отримують різну кваліфікацію: копулятивну [Flämig 1991: 254; Günther 1993: 317], протиставну [Oirsouw 1987: 131], просто координативну [Blakemore 1989: 28; Posner 1979: 362] тощо. Втім, як би вони не інтерпретувалися германістами, для спеціалістів з української (російської, білоруської, болгарської, чеської) ясно, що всі вони мають один спільний знаменник – перекладаються на ці мови за допомогою сполучника "а". Відсутність такого спеціального маркера в германських мовах не може бути підставою для думки про відсутність в їх синтаксисі категорії зіставності.

Невипадково Е. Ланг, пишучи про відсутність в германських мовах одного явища, яке не має спеціальної лексичної підтримки, посилається на російський сполучник *а*. Щоправда, він мав на увазі не *und (and)* 'і', а *aber (but)* 'але', вживання якого передбачає дві можливості: як "denial of expectation but / ошукане очікування" та "semantic opposition but семантико-опозиційне але" [Lang 1984: 168]. У цьому відношенні думка Е. Ланга перехреснується з думкою Г.Е. Крейдліна і Е.В. Падучевої, які відносять сполучник *а* до числа ідіосинкразичних лексем, тобто таких, що не мають однозначних відповідностей в інших мовах, а тому їх переклад складає певні труднощі, зокрема на англійську: в одних випадках він має бути здійсненим за допомогою *and*, а в інших – *but* [Крейдлин & Падучева 1974: 32]. Щоправда, та ж сама англійська мова допускає передачу зіставних відношень і за допомогою *and* (напр., *They elected Henry treasurer and (they elected) Alice president* [Чейф 1982: 289]), і за допомогою *but* (*Salli made the salad, but Ronald made the hamburgers* [там само: 288]), рівно як і французька за допомогою *et* та *mais* [Фужерон 1997: 25; Fougeron 1995: 317]. Тож логічно припустити, що германські мови в цілому та німецька зокрема не цураються тієї категорії, яка у славистиці дістала назву "зіставності".

Зіставний паратаксист німецької мови, як і української, являє собою складносурядне речення закритої структури, діагностичним показником чого є їх двокомпонентність [Загнітко 2011: 669], що передбачає поєднання двох предикативних частин (кон'юнктив), які відображають по одній денотативній ситуації (SIT¹ і SIT²) та перебувають між собою у відношеннях контрасту, віддзеркалюючи своєрідну "дискретну єдність" – діалектику єдності

та боротьби протилежностей. На поверхневому рівні репрезентації речення ці відношення реалізуються або за підтримки сполучника *und* (укр. *а*), або асиндетично.

У парадигматичному плані релевантними для зіставних відношень є п'ять когнітивно-семантичних параметрів – суб'єкт (SUB), об'єкт (OB), предикат (PRED), а також час (TEMP) і простір (LOC). Назвемо їх умовно диференційними компонентами зіставлення (ДКЗ) [Приходько 2002: 162]. Для реалізації зіставного смислу в реченні кожний ДКЗ має обов'язково виступати в парі з тезаурусно узгодженим з ним другим ДКЗ, що дозволяє говорити про “фокус контрасту” [Чейф 1982: 287] або, краще, про “зіставну пару”. Залежно від наявності однорідних чи різнорідних зіставних пар можна розрізняти пропорційну (приклади 1-3, 5, 13, 14, 17-20) та диспропорційну зіставність (4, 6-8, 21, 26, 27). Пор.: (1) *Alex /SUB₁/ spielt /PRED₁/, und Nina /SUB₂/ liest /PRED₂/* ≡ *Алекс грає, а Ніна читає*; (2) *Alex /SUB₁/ spielt /PRED₁/ nachmittags /TEMP₁/, und abends /TEMP₂/ liest /PRED₂/ er /SUB₁/* ≡ *Алекс грає після обіду, а ввечері він читає*; (3) *Alex /SUB₁/ spielt /PRED₁/ auf dem Rasen /LOC₁/, und Nina /SUB₂/ spielt /PRED₁/ in der Halle /LOC₂/* ≡ *Алекс грає на корті, а Ніна в залі*; (4) *Hans wäscht ab und Anetta tut nichts* [Eisenberg 1994: 322] ≡ *Ганс миє посуд, а Анета не робить нічого*.

Зіставні відношення в паратаксісі мають не тільки свою парадигматичну специфіку, але й виявляють певні синтагматичні особливості. Останні можуть підтримуватися за допомогою цілої низки спеціальних засобів, що забезпечують різного роду семантико-прагматичні модифікації – негативні, комунікативні, модальні тощо, які в кінцевому рахунку відображають ту мету, яку ставить перед собою мовець, будуючи зіставне висловлення.

Речення (1-3) оформлено в режимі афірмативності, однак усі вони можуть бути модифікованими й по лінії заперечення. При цьому заперечний кон'юнкт (конструктивна частина паратаксісу) може мати як розгорнену (1а – 3а), так і скорочену, еліптовану (1а' – 3а') форми. В першому випадку в ньому повторюються всі КЗ, що мають бути в стверджувальному реченні, плюс *nicht* / не, а в другому – вимагається обов'язкова наявність лише одного якогось ДКЗ плюс *nicht*: (1а) *Alex spielt, und Nina spielt nicht* – (1а') *Alex spielt, und Nina nicht* ≡ *Алекс грає, а Ніна не грає – Алекс грає, а Ніна – ні* (2а) *Alex spielt nachmittags, und abends spielt er nicht* (2а') *Alex spielt nachmittags, und abends nicht* ≡ *Алекс грає після обіду, а ввечері він не грає – Алекс грає після обіду, а ввечері – ні*; (3а) *Alex spielt auf dem Rasen, und Nina spielt nicht auf dem Rasen* – (3а') *Alex spielt auf dem Rasen, und Nina nicht* ≡ *Алекс грає на корті, а Ніна не грає на корті – Алекс грає на корті, а Ніна – ні*.

Якщо ДКЗ має кваліфікацію SUB або OB, то питальна фраза буде іще коротшою – у формі “*und* / *i* + ім'я особового дейксису”. В обох випадках негативний кон'юнкт сигналізує або повну відсутність підстави для порівняння двох ситуацій, або відмову мовця займатися зіставленням взагалі. Видається проте, що укорочена форма може сигналізувати й інтенцію мовця до згорнення мовленнєвого акту, а розширена – до його продовження. У будь-якому випадку, зіставне висловлення з компонентом “заперечення” має асертивний характер, в якому інтенція мовця зводиться лише до простого констатування фактів, подій і явищ. Такі зіставні побудови трапляються в письмовому мовленні, внутрішніх монологів, міркуваннях тощо.

Роль активного комунікативного партнера підвищується, коли заперечне зіставне висловлення передбачає фактор “знання”. У цьому випадку комунікативна ситуація вимагає заперечення лише одного компонента зіставної пари та залишення в афірмативному статусі іншого. Для реалізації такої мети німецька мова виробила спеціальний засіб – двочленний сполучник *nicht* (*kein*)..., *sondern* / “не тільки, а й”. Специфіка цього релятива полягає в тому, що його негаційна складова не може здійснювати заперечення всього кон'юнкта, сфера його дії обмежується запереченням в першому кон'юнкті або всієї зіставної пари (5, 6), або лише одного її ДКЗ (7, 8). Відповідно, друга частина сполучника стверджує істинність співвідносної зіставної пари у другому кон'юнкті. (5) *In diesem Augenblick dachte er nicht, sondern handelte rein intuitiv* /М. Frisch/ ≡ *У цю мить він не думав, а діяв суто інтуїтивно*; (6) *Das Kind empfand keinerlei Scheu vor mir, vielmehr kletterte es sofort auf meinen Schoß* /Н. Hesse/ ≡ *Дитина не мала ніякого страху переді мною, а відразу залізла до мене на руки*; (7) *Der Marathon der Freiheit ist kein Sprint, sondern erfordert Ausdauer und Anstrengungen* /В. Clinton/

≡ *Марафон свободи не є спринтом, а вимагає терпіння та певні зусилля*; (8) *Die Sumerer haben kein Großreich geschaffen, sondern in unabhängigen, oft verfeindeten Stadtstaaten gelebt /Lehrbuch/* ≡ *Шумери не створили ніякої імперії, а жили в незалежних, часто ворожих між собою полісах.*

Широка вживаність сполучника *nicht (kein)...*, *sondern* у мові примушує подумати про більш глибокі прагмасемантичні мотиви такого вжитку. Справа тут, здається, в тому, що в комунікативному процесі можуть виникати потреби в більш сильному фокусуванні контрасту між двома ДКЗ. І в цьому випадку мовець застосовує, крім просодичних (емфаза), додаткові, лексико-граматичні засоби, при поєднанні яких контраст між двома ДКЗ сягає своєї найвищої точки (1b-3b). Сполучник *sondern* виступає в цьому відношенні не просто як оператор зіставності, а як епістемічний коректор: ситуація, що описується першим кон'юнктом, визнається хибною, а тому має бути виправленою через ситуацію, що описується другим: (1b) *Alex spielt, und Nina spielt nicht, sondern liest* ≡ *Алекс грає, а Ніна не грає, а читає*; (2b) *Alex spielt nachmittags, und abends spielt er nicht, sondern liest* ≡ *Алекс грає після обіду, а вечорами він не грає, а читає*; (3b) *Alex spielt auf dem Rasen, und Nina spielt nicht auf dem Rasen, sondern in der Halle* ≡ *Алекс грає на корті, а Ніна грає не на корті, а в залі.*

Напевно, в зазначених реченнях мовець виступає як ментор. Його інтенція полягає в тому, щоб, по-перше, звернути увагу адресата на хибність уявлень того стосовно SIT¹ (інтенція-1: 'Твоя інформація хибна /застаріла, неактуальна/'), а, по-друге, довести до фонду знань адресата ту інформацію, яка є більш актуальною (інтенція-2: 'Моя інформація істинна /нова, актуальна/'). Очевидно, найекономічнішим чином обидві інтенції можуть реалізуватися лише за наявності спеціалізованого маркера. На відміну від градаційного сполучника *nicht nur...*, *sondern auch* / 'не тільки, а й', який лише вказує на неповне знання, сполучник *nicht (kein)...*, *sondern* / 'не, а' сигналізує хибне знання слухача.

По суті модифікація зіставних відношень за допомогою заперечення з *nicht (kein)...*, *sondern* є логіко-семантичним різновидом контрасту, оскільки сигналізує не зіставлення двох позамовних ситуацій, а зіставлення двох бачень одного й того ж референта – хибності знань слухача та істинності знань мовця (презумпція 'Твоє знання хибне, а моє істинне'). Йдеться по суті не про дві позамовні ситуації, а про одну й ту ж саму. Таким чином, роль безпосереднього, конкретного, активного адресата в зіставних номінаціях з заперечним релятивом *nicht (kein)...*, *sondern* значно вища, ніж в зіставних номінаціях з запереченою часткою *nicht (kein)*.

При розміщенні ж частки *nicht* у другому кон'юнкті має місце протилежний ефект: про необхідність відтінення контрасту мовець або згадує з запізненням, або робить це навмисне з метою зниження його негативного ефекту. В такому разі спостерігається й пониження тону та навіть сили звуку – мовець ніби й не зацікавлений в "омовленні" чогось негативного, але опустити відповідний кластер інформації йому не дозволяє сумління: (9) *Alle Reformen in der Ukraine sind Präsidenten-Erlassen zu verdanken und nicht Abstimmungen im Parlament* /Spiegel, 2000/28: 132/ ≡ *Усім реформам в Україні ми завдячуємо указам президента, а не голосуванню в парламенті.* У цьому випадку замість зниження ефекту досягається протилежне – категоричність висловлення зростає, комунікативна ситуація загострюється, а співрозмовник провокується на мовленнєві контрзаходи.

В умовах буденного спілкування зіставність по лінії "афірмативність / негативність" є досить поширеним явищем. В інтеракції типу *Alex spielt auf dem Rasen. Und Nina?* ≡ *Алекс грає на корті. А Ніна?* коротка форма питання уможливорюється за рахунок семантичного паралелізму. На рівні мікротексту те ж питання може бути інтерпретовано двоюким чином – або як зіставність (*Und was macht Nina?* ≡ *А що робить Ніна?*), або як єднальність (*Spielt Nina auch?* ≡ *Ніна грає також?*). Нейтралізація двозначності відбувається на рівні макротексту – зокрема, діалогу, де усунення зайвих конотацій здійснюється лише у третій репліці (відповіді комуніканта А). Пор.: А: *Alex spielt auf dem Rasen* ≡ *Алекс грає на корті.* – В: *Und Nina?* ≡ *А Ніна?* – А: *Sie spielt nicht auf dem Rasen, sondern in der Halle* ≡ *Вона грає не на корті, а в залі.*

У подібних дискурсах виявляється й інша можливість модифікації зіставних відношень – комунікативно-прагматична, основою якої є контактування констативних і квеситивних

мовленнєвих актів: зіставлення кон'юнкта-констатива з кон'юнктом-квеситивом. Причому кон'юнкт-питання може мати або розширену форму, відтворюючи кілька таких компонентів (1с', 2с'), або ж еліптовану, відтворюючи компонент якоїсь одної зіставної пари: (1с') *Alex spielt. Und Nina?* – (1с') *Alex spielt. Und was macht Nina?* ≡ *Алекс грає – А що робить Ніна?*; (2с') *Alex spielt nachmittags. Und abends?* – (2с') *Alex spielt nachmittags. Und was macht er abends?* ≡ *Алекс грає після обіду. А вечорами?* – *Алекс грає після обіду. А що робить він вечорами?* У випадку (2с') питання має більш специфічну форму, дублюючи в основних своїх рисах кон'юнкт-констатив, а тому відповідь на нього набуває, як правило, форми кон'юнкта з пропорційним контрастом. У випадку (1с') питання має укорочену форму: *und/a* плюс слово, що корелює з якимсь одним компонентом лівого кон'юнкта: SUB₁ – SUB₂ (*Alex* – *Nina*), TEMP₁ – TEMP₂ (*nachmittags* – *abends*) тощо. Компоненти зіставлення в кон'юнкті-констативі та в укороченому кон'юнкті-квеситиві утворюють фокус контрасту, оскільки й вимовляються з більш сильним логічним наголосом саме на цій зіставній парі.

Напевно, укорочене питання може мати своїм наслідком непрогнозовану форму відповіді в тому сенсі, що вона (відповідь) не вимагає суворої прив'язки до структурно-семантичної схеми кон'юнкта-констатива. Через це вона може зіставлятися з ним як за моделлю пропорційного, так і за моделлю диспропорційного контрасту. З другого ж боку, можна припустити, що укорочена форма питання, імплікує інтенцію мовця до зіставлення усіх інших компонентів цього кон'юнкта, про що свідчить її корелят у формі розширеного питання, в якому емпіза може переміщуватися й на інший ДКЗ: скажімо, в (1с') – це ОВ, а в (2с') – це LOC. Оскільки при диспропорційній зіставності правий і лівий кон'юнкти мають різну структурно-семантичну організацію, то відповідне питання не може бути прогностованим. У цьому випадку, щоб не сплохувати, комунікант має дотримуватися лише однієї питальної схеми: *Und was macht N?* ≡ *А що робить N?*. Саме вона й буде єдиною коректною формою для всіх диспропорційних моделей зіставного паратаксисту. В протилежному разі виникає необхідність у додатковій репліці-уточненні, яка набуває зіставності або за допомогою іншого релятива (*nicht...*, *sondern*), або взагалі без його наявності (асиндетично): (10) А: *Na, was machen die Kinder?* ≡ *А що роблять діти?* – В: *Alex spielt Tennis* ≡ *Алекс грає в теніс.* – А: *Und was spielt Nina?* ≡ *А в що грає Ніна?* – В: *Nina spielt nicht, sie liest in ihrem Zimmer ein Buch (...sondern liest ein Buch)* ≡ *Ніна не грає, вона читає у своїй кімнаті (а читає книгу).*

Зіставлення за схемою “констатив + *und* + квеситив” є досить поширеним у ситуаціях спонтанного спілкування, особливо у формі скороченого питання, зокрема в (11) форма *Und ich?* ≡ *А я?* може бути експлікована як *Und war ich hübsch?* ≡ *А була я гарною?*, де дівчина-мовець ставить питання і сама ж на нього відповідає. Тим самим вона звертає увагу адресата на особливу вагомість інформації, яка міститься в його відповіді: (11) *Cora wurde immer hübscher. Und ich?* ≡ *Кора ставала все гарнішою. А я?* {Mit siebzehn fand ich mich nicht schön, obgleich ich nachträglich sagen muss, dass kein Grund dazu bestand. Aber Glanz und Charme gingen mir ab, und das ist bis heute so geblieben} /I. Noll/. Звичайно, кон'юнкт-квеситив може бути легко заміненим кон'юнктом-констативом, але мовець навмисне обирає саме єдність “питання – відповідь”, чим і емпатизує контраст.

Випадки зіставлення двох квеситивів важко собі уявити, проте в мовленнєвій дійсності вони все ж трапляються: контрастне нанизування двох питальних кон'юнктив у (12) {Bitte, versuchen Sie ruhig zu bleiben. Es wird schon wieder gut}. *Kann Ihre Tochter das verkraften? Und Ihr Mann?* {Hauptsache, die Tochter wird damit fertig} /D. Leon/ ≡ {Будь ласка, заспокойтеся. Все знову буде добре}. *Чи може ваша донька це витримати? А її чоловік?* {Головне, щоб донька з цим упоралася} свідчить про схвильованість мовця, який не стільки викликає адресата на розмову, скільки “озвучує” свій внутрішній монолог, прокручуючи картинки різних можливостей для виходу з критичної ситуації. Він ніби намагається відшукати той один-однісінький шаблон, що може втішити співрозмовника.

Аналогічне стосується й контактування констатива з директивом (13а, 14а). Побудовані за моделлю пропорційної зіставності, такі речення відбивають глибинні каузальні імплікації типу ‘Якщо ти..., то я...’ (13b, 14b), відхиляючись від основного смислу зіставності –

імплікації відношень невідповідності та незумовленості: (13) *Alex gibt Nina den Ball, und Nina gibt Alex das Buch* ≡ *Алекс дає Анні м'яч, а Ніна дає Алексу книгу* → (13a) *Gib mir den Ball, und ich gebe dir das Buch* ≡ *Дай мені м'яч, а я дам тобі книгу* ← (13b) *Wenn du mir den Ball gibst, so gebe ich dir das Buch* ≡ *Якщо ти даси мені м'яч, то я дам тобі книгу*; (14) *Du gibst mir dein Bild, und ich gebe dir mein Bild* ≡ *Ти даси мені своє фото, а я дам тобі моє фото* → (14a) *Gib mir dein Bild, und ich gebe dir meins* [Zifonun 1997: 366] ≡ *Дай мені своє фото, а я дам тобі моє* ← (14b) *Wenn du mir dein Bild gibst, so gebe ich dir meins* ≡ *Якщо ти даси мені своє фото, то я дам тобі моє*. Оскільки в таких номінаціях мовець виступає як бенефіціант – особа, яка високою мірою зацікавлена в отриманні чогось, – наявність активного комунікативного партнера і в цьому випадку буде головною передумовою генерування зіставних номінацій. Напевно, чинник “наявність / відсутність” конкретного адресата корелює з пресупозитивним і/або асертивним компонентами мовленнєвого акту.

Цікаві прагматичні ефекти виникають у зіставних номінаціях при контактуванні кон'юнктив різної прагмасемантичної спрямованості, які створюються за рахунок суб'єктивно-модальних корекцій. Насамперед – це поєднання індикатива з різними типами суб'єктивної модальності – можливістю, дозволом, обов'язком, волевиявом тощо (15), а також їх комбінування у правому та лівому кон'юнктах (16). Пор.: (15) *Alex spielt vormittags Tennis, und nachmittags kann / darf, muss, will / er Fußball spielen* ≡ *Алекс грає в теніс зранку, а після обіду він може / мусить / хоче грати у футбол*; (16) *Alex kann / darf, muss, will / vormittags Tennis spielen, und nachmittags kann / darf, muss, will / er Fußball spielen* ≡ *Алекс може / мусить / хоче зранку грати в теніс, а після обіду він може / мусить / хоче грати футбол*. Сказане не дозволяє погодитися з думкою про те, що при симетричній сурядності обидва кон'юнкти мають бути зорієнтованими не на один тип речення, а на один модус [Lee 1999: 37]. Передбачаючи наявність лише потенціального адресата, зіставний паратак西斯 з суб'єктивно-модальним коректором цурається будь-яких пресупозицій, сфера їх дії – асертивне висловлення.

Включаючи в себе комбінаторику пресупозитивних і асертивних, логічних і структурних чинників, зіставне висловлення постає як досить складний прагмасемантичний феномен. Цей феномен може іще більше ускладнюватися, якщо поглянути на поведінку зіставних конструкцій у сфері дейксиса – системи координат “ego/я – hic/тут – nunc/тепер”. Тож видається можливим говорити про спеціалізованість одних зіставних номінацій на актуалізації, а інших – на генералізації мовленнєвого повідомлення, механізмом відтворення чого є компоненти LOC і TEMP, а також фактор особи.

Компонент LOC може виступати в механізмі зіставлення не тільки як диференційний (власне ДКЗ), але і як інтегральний компонент зіставлення (ІКЗ), проявляючи позитивну відміченість відповідних конструкцій у всіх моделях – як зі спільним (1d, 2d), так і з різним (1d', 2d') LOC в обох кон'юнктах: (1d) *Hier spielt Alex, und Nina liest* ≡ *Тут грає Алекс – (1d') Hier spielt Alex, und dort liest Nina* ≡ *Тут грає Алекс, а там читає Ніна*; (2d) *Hier spielt Alex nachmittags, und abends liest er* ≡ *Тут грає Алекс після обіду, а вечорами він читає – (2d) Hier spielt Alex nachmittags, und dort liest er abends* ≡ *Тут грає Алекс після обіду, а там він читає вечорами*. Речення, в яких локальний конкретизатор відсутній (1, 2), можуть бути додатково актуалізованими за рахунок модифікації моделі будь-яким лексичним індексом – приміром, прислівниками *hier, da 'тут'* або *dort 'там'*. Конструкції, які вже мають у своєму складі LOC, цураються будь-якої додаткової актуалізації з боку будь-якого локального конкретизатора. Такими є більшість пропорційних і майже всі диспропорційні моделі зіставного паратак西斯у.

Компонент TEMP може здійснювати темпоральну модифікацію майже всіх моделей зіставних речень, однак тут слід відзрізняти синхронні та панхронні темпоральні конкретизатори. Синхронний конкретизатор, відтінюючи актуалізовані висловлення (1f, 1g), сприяє широкому розповсюдженню зіставних номінацій у діалогових дискурсах і у невласне-прямому мовленні. Панхронний, навпаки, входить як обов'язковий компонент у деякі моделі зіставності, надаючи їм генералізуючого статусу, а тому будь-який показник синхронності (*2f, *2g) робить такі речення дещо алогічними: (1f) *Heute spielt Alex Tennis, und Nina liest* ≡ *Сьогодні Алекс грає в теніс, а Ніна читає*; (1g) *Heute spielt Alex Tennis auf dem Rasen, und Nina*

liest in der Halle ein Buch ≡ *Сьогодні Алекс грає в теніс на корті, а Ніна читає книгу в залі*; (2f) **Heute spielt Alex nachmittags, und abends liest er* ≡ * *Сьогодні Алекс грає в післяобідній час, а вечорами він читає*; (2g) **Heute spielt Alex vormittags Tennis, und nachmittags Fußball* ≡ **Сьогодні Алекс грає в дообідній час у теніс, а в післяобідній - у футбол*.

Прив'язка інформації до часо-просторового континууму передбачає додаткову відсилку до мовленнєвого акту. У випадках (1f, 1g) це будуть констативні мовленнєві акти, які свідчать про інтенцію мовця до безпристрасного, об'єктивного викладу інформації. Прагматична настанова мовця зосереджена тут на фіксації свого епістемічного стану в момент мовлення (достовірного знання, отриманого на основі емпіричного досвіду). Спостерігаючи за дійсністю начебто зі сторони, мовець лише дещо констатує, цураючись будь-яких раціональних або емоційних корекцій свого мовленнєвого акту. Більш того, здається, що його навіть не цікавить реакція партнера щодо повідомлюваного, він виступає як дружелюбна людина з поведінкою сангвініка чи флегматика. Якщо в комунікативну програму мовця і входить передача якогось кластеру свого знання адресату, то вона (передача) знаходиться на периферії його прагматичних настанов.

Зовсім іншим виглядає мовець, коли він крім свого епістемічного стану сигналізує ще й раціональну або емоційну оцінку свого висловлення. Не останню роль у генеруванні таких номінацій відіграє чинник особи (ДКЗ SUB) з його антропонімічною референцією. На факт зіставлення осіб у конструкціях з *but* свого часу звертав увагу Талмі Гівон. Говорячи про високу вірогідність переключення в них суб'єктів (*switch-subject*) [Givón 1990: 850], він, на жаль, не розвив думку про комунікативну природу такого переключення.

Референційний контраст у випадку зіставлення осіб – учасників (протагоністів) і неучасників (антагоністів) спілкування – обов'язково передбачає суб'єктивний фактор – відсилку до мовленнєвого акту та до самого мовця. Останнє Е.В. Падучева [1997: 36] влучно схарактеризувала як речення з "егоцентричною семантикою". Насамперед тут можна говорити про конфліктологічні мовленнєві акти. Зокрема, зіставлення 1-ї та 3-ї осіб у (17) виражає жаль, 2-ї та 3-ї у (18) – моралізування, 1-ї та 2-ї у (19) – докір, у (20) – образу, що межує з докором, а в (21) – образу, що межує з обуренням: (17) *Er hat geredet, und ich habe zugehört* /J. Berndorf/ ≡ *Він говорив, а я все слухав*; (18) *Schau, sie ist eine Frau, und du bist nur ein Junge* /H. Fallada/ ≡ *Поглянь-но: вона вже жінка, а ти лише хлопчик*; (19) *Ich frage freundschaftlich, und du antwortest gereizt* [Zifonun 1997: 2394] ≡ *Я питаю ввічливо, а ти відповідаєш грубо*; (20) *Du singst, und ich heule* /H. Konsalik/ ≡ *Ти співаєш, а я вию*. Конфліктологічні мовленнєві акти створюються саме за рахунок чинника "різноособовість", оскільки переключення фокусу зіставлення на треті особи призводить до усунення ситуації конфліктологічного спілкування, і тоді власне зіставні різнокомпонентні номінації набувають статусу констативного мовленнєвого акту (17a – 20a). Пор.: (17a) *Alex hat geredet, und Nina hat zugehört* ≡ *Алекс говорив, а Ніна лише слухала*; (18a) *Nina ist eine Frau, und Alex ist nur ein Junge* ≡ *Ніна вже жінка, а Алекс лише хлопчик*; (19a) *Alex fragt Nina freundschaftlich, und Nina antwortet ihm gereizt* ≡ *Алекс питає ввічливо, а Ніна відповідає грубо*; (20a) *Alex singt, und Nina heult* ≡ *Алекс співає, а Ніна виє*.

Конфліктологічна прагматика може створюватися і спітканням в одній інтеракції різних мовленнєвих актів – констатива і квеситива (21, 22) або констатива та директива (1e, 1h, 21a). Останнє може додатково підтримуватися й за рахунок введення до складу зіставної номінації модусного (1e, 1h, 21a) або фазисного (22) компонентів змісту. Пор.: (1e) *Er spielt, und ich muss lesen* ≡ *Він грає, а я мушу читати*; (1h) *Er darf spielen, und ich muss lesen* ≡ *Він може грати, а я мушу читати*; (21a) *Ich muss für die Familie arbeiten, und du liegst tagtäglich rum* ≡ *Я мушу працювати на сім'ю, а він цілими днями валяється на дивані*. Такі речення свідчать про те, що із дружелюбного партнера мовець перетворився на особу із зовсім протилежною прагматичною настановою – на ворожо настроєного холерика. Демонструючи свою слабкість (17-19) або силу (21-22), він пристосовує до своїх прагматичних настанов уже існуючі в його мовній компетенції синтаксичні зразки таким чином, щоб вплив на його комунікативного візаві був найбільш ефективним. Йдучи на загострення міжособистісних стосунків, мовець

вже не піклується про своє реноме – в хід ідуть і докір, і моралізування, і обурення. Важко собі уявити людину, яка б застосовувала інтеракції типу (21, 22), не будучи у стані крайньої емоційної напруги, або інтеракції (1e, 1h, 24, 25), якщо це не дитина або не дорослий з невірноваженою нервовою системою: (21) *Ich arbeite rund um die Uhr für die Familie. Und du? Was machst du? Du liegst tagtäglich rum!* /D. Dörrie/ = *Я працювати на сім'ю всі 24 години. А ти? Що робиш ти? Ти валяєшся цілими днями на дивані!*; (22) *Seit Tagen sitzen Polizisten da herum und tun nichts, und Sie wagen es, das als „Überwachung“ zu bezeichnen?* /D. Leon/ = *Ось вже стільки днів сидять собі поліцисти і нічого не роблять, а ви смієте це називати "охороною"!*

Напевно, існують прямі кореляції між типом мовленнєвого акту та імпринтним типом особистості або щонайменше її емоційно-психологічним станом у момент мовлення. Емоційно забарвлені зіставні побудови являють собою такі мовленнєві акти, що мають на меті більш суттєві задачі впливу на адресата – не зміну його епістемічного стану, а зміну його соціальної поведінки. Вони порозумівають підлагодження адресата під стереотипи мовця.

Власне-зіставний паратак西斯 трапляється в різних дискурсах – літературно-художньому (5, 6, 11), публіцистичному (7, 9), науковому (8), але особливого поширення він набуває в розмовному (4, 12) дискурсі. За підрахунками О. Йокоюми продуктивність конструкцій зі сполучником *a* в найбільш близьких до розмовного мовлення драматургічних текстах у чотири рази вище, ніж у текстах публіцистичної та наукової комунікації [Йокояма 1990: 191]. Немає підстав вважати, що цей показник буде іншим для німецької мови. Тим більше, що дослідження Ф. Айзенмана показали: частка зіставних конструкцій (в його термінології – адверсативних) у німецькій розмовній мові складає десь біля 10% всього корпусу речень з *und*. При цьому частотність їх вживання серед жінок чомусь вища (9%), ніж серед чоловіків (6,8%) [Eisenmann 1973: 252].

Підводячи підсумок, зазначу, що зіставні конструкції сучасної німецької мови є поєднанням двох кон'юнктив, що відбивають по одній денотативній ситуації, відношення між якими концептуалізуються як невідповідність і незумовленість, уточнюється на семантико-синтаксичному рівні як 'контраст' і підтримуються сполучниками недиференційного значення *und* і *aber*. Невідповідність ситуацій виявляється в їх відхиленні від епістемічних стандартів, стереотипів, уявлень мовця про устрій життєвого світу. Але, як і у всіх координативних конструкціях, обидві ситуації тематично узгоджені, змальовують один "сценарій", у якому зображується певний стан об'єктивної дійсності. Приналежність до одного сценарію є тим загальним знаменником, що поєднує частини зіставної конструкції в одне ціле.

Зіставні конструкції є не просто продуктивним, а й необхідним засобом повсякденного спілкування, а наведений матеріал свідчить про те, що будь-якому висловленню передують прагматичний компонент – цільова модальність мовця: спочатку він ставить перед собою мету, а потім обирає відповідну форму для її "омовлення". Якщо мовець умісне йде на конфлікт, то вірогідність вибору саме зіставної конструкції буде дуже високою. І завжди на перший план висувається чинник особи, яка продукує мовленнєвий акт. Напевно, у процесі пізнання людина не може відволікатися від самої себе, вона завжди ставить себе в центр цього процесу, мимоволі роблячи себе мірилом усіх речей, які вона пізнає, і невтомно "нагадує" про це і метою свого мовленнєвого акту, і змістом тих понять, які вона концептуалізує, і формами, які вона обирає для їх вербалізації, і тактикою, яка видається їй найбільш прийнятною в конкретній ситуації спілкування.

Перспективним для подальших розвідок є вивчення зіставних конструкцій у плані структури – симетрії та асиметрії – не лише на матеріалі німецької, а й інших природних мов, де предметну область складали б когнітивні, комунікативні та зіставно-мовознавчі рефлексії.

Література

Загнітко 2001: Загнітко, А.П. Теоретична граMATика української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 992 с. – Бібліогр. : с. 851-937. – 15000 пр. – ISBN 978-966-481-549-6.

Йокояма 1990: Йокояма, О.Н. К анализу русских сочинительных союзов // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста [Текст] / О.Н. Йокояма. – М.: Наука, 1990. – С. 190-193.

Крейдлин 1974: Крейдлин, Г.Е. Значение и синтаксические свойства союза *а* [Текст] / Г.Е. Крейдлин, Е.В. Падучева // Научн-техн. информация. – Сер. 2. – 1974. – № 9. – С. 32-37.

Николаева 1997: Николаева, Т.М. Сочинительные союзы А, НО, И: история, сходства и различия [Текст] / Т.М. Николаева // Славянские сочинительные союзы. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1997. – С. 3-24.

Падучева 1997: Падучева, Е.В. Эгоцентрическая семантика союзов А и НО [Текст] / Е.В. Падучева // Славянские сочинительные союзы. – М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997. – С. 36-47.

Приходько 2002: Приходько, А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові [Текст] / А.М. Приходько. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с. – Бібліогр.: с. 271-290. – 300 пр. – ISBN 966-599-158-2.

Чейф 1982: Чейф, У. Данное, контрастность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения [Текст] / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 11. – М.: Прогресс. – С. 277-316.

Фужерон 1997: Фужерон, Ирина. О некоторых особенностях русских сочинительных союзов. Союзы И и А, союзы А и НО [Текст] / И. Фужерон // Славянские сочинительные союзы. – М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997. – С. 25-35.

Blakemore 1989: Blakemore, D. Denial and Contrast: a relevance theoretic analysis of but // Linguistics and Philosophy [Текст] / D. Blakemore. – 1989. – Vol. 12. – P. 15-37.

Eisenberg 1994: Eisenberg, Peter. Grundriß der deutschen Grammatik [Текст] / P. Eisenberg. – Stuttgart & Weimar: Metzler, 1994. – 581 S.

Eisenmann 1973: Eisenmann, Fritz. Die Satzkonjunktionen in gesprochener Sprache. Vorkommen und Funktion [Текст] / F. Eisenmann. – Tübingen: Max Niemeyer, 1973. – 417 S.

Flämig 1991: Flämig, Walter. Grammatik des Deutschen. Einführung in Struktur- und Wirkungszusammenhänge [Текст] / W. Flämig. – Berlin: Akademie, 1991. – 640 S.

Fougeron 1995: Fougeron, Irina. Retour sur les conjonctions adversatives A et NO en russe // Bulletin de la Société de la linguistique de Paris [Текст] / I. Fougeron. – Paris: T. XC, 1995. – P. 313-333.

Givón 1990: Givón, Talmy. A Functional-Typological Introduction [Текст] / T. Givón. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamin's. – Vol. 2. – 922 p.

Günther 1993: Günther, Ulrich. Elliptische Koordination. Strukturen und Prozesse lokaler Textkohärenz [Текст] / U. Günther, W. Kindt, U. Schade, L. Sichelschmidt, H. Strohner // Linguistische Berichte. – 1993. – Bd. 146. – S. 312-342.

Lang 1984: Lang, Ewald. The Semantics of Coordination [Текст] / E. Lang. – Amsterdam: Benjamins, 1984. – 300 p.

Lee 1999: Lee Hae-Yun. Ellipsen in Satzkoordinationen. Syntaktische und semantische Untersuchungen in einer unifikationsbasierten Grammatik [Текст] / Lee Hae-Yun. – Frankfurt-am-Main: Peter Lang, 1999. – 198 S.

Levin 1975: Levin, J.L. Über eine Gruppe von Konjunktionen im Russischen [Текст] / J.L. Levin // Syntaktische und semantische Studien zur Koordination. – Tübingen: Günter Narr, 1975. – S. 63-103.

Oirsouw 1987: Oirsouw R.R., van. The Syntax of Coordination [Текст] / R.R. Oirsouw. – London, New York, Sydney: Croom Helm, 1987. – 295 p.

Zifonun 1997: Zifonun, Gisella. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bdn.) [Текст] / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker u.a. – Berlin, New York: Walter de Gruyter. – 2569 S.

Приходько Анатолий

Прагмасемантические свойства сопоставительного паратаксиста современного немецкого языка

В статье рассмотрена структура, семантика и прагматика сопоставительного паратаксиста современного немецкого языка. Описаны интегральные и дифференциальные

компоненты сопоставления, среди которых релевантными являются субъект, объект, время, место, аффирмативность / негативность. Проанализированы механизмы семантико-прагматической модификации отношений сопоставления, движущей силой которых является контактирование в одной паратактической единице разных иллокутивных сил – констативной, квеситивной, директивной. Доказано, что глубинная семантика сопоставительного паратаксиса базируется на определенных каузальных импликациях, а сама сопоставительная конструкция может специализироваться на выражении или идеи актуализации, или идеи генерализации знания, наличествующего в эпистемическом мире говорящего.

Ключевые слова: паратаксис, сопоставительность, дифференциальный / интегральный компонент сопоставления, фокус сопоставления, импликация, речевой акт.

Prykhodko Anatoliy

Pragmasemantic characteristics of contrast parataxis of contemporary German

The article deals with structure, semantics and pragmatics of contrast parataxis of contemporary German. Integral and differential components of contrast, among which the subject, object, time, place, affirmation / negativity are relative ones, are described. Mechanisms of the communicative-pragmatic modification of contrast relations, the motive power of which is the contact in the same parataxis form of different illocutive forces – constative, quesitive, directive, are analyzed. It is proved that the deep semantics of contrast parataxis is based on certain causative implications, but the contrast construction can specialize on the expression of the idea of actualization or the idea of generalization of knowledge that is in the speaker's epistemic world.

Key words: parataxis, contrast, differential / integral component of contrast, contrast, causative implication, speech act.